

**DİVİTÇİZÂDE MEHMED EFENDİ-İ ÜSKÜDÂRÎ'NİN (1090/1679)
DEVERÂN-I SÛFİYYE RİSÂLESİ'NİN TAHLİLİ***
**ANALYSIS OF DIVİTÇİZADE MEHMED EFENDİ USKUDÂRÎ'S THE
DEVERÂN-I SUFİYYE**

Nazım BÜYÜKBAŞ

Doç. Dr., Kayseri Üniversitesi Develi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü, İslam Hukuku Ana Bilim Dalı
nazimbuyukbas@kayseri.edu.tr
ORCID ID: orcid.org/0000-0002-5608-3699

Öz

'Sûfîlerin tek başına ya da topluca vecde gelerek veya vecde gelmeye yardımcı olması amacıyla dönerek yaptıkları bir zikir çeşidi' olan devran uygulaması Osmanlı toplumunda ulemâ ile sûfîler arasında dönem dönem gerginliklere sebep olmuştur. Bu konu, XVI. ve XVII. asırlarda Osmanlı'nın payitahtı olan İstanbul'da fıkıh ve tasavvuf gerilimlerine yansımış, leh ve aleyhte devran hakkında pek çok risale yazılmıştır. XVII. yy. Üsküdar'ının önemli tarikatlarından Celvetî tarikatının büyüklerinden Divitçizâde Mehmed Efendi-i Üsküdârî (1090/1679) de XVII. Yüzyılın bu en ateşli tartışmasına katılarak *Deverân-ı sûfîyye* adlı bir risale ile bu literatüre katkıda bulunmuştur. Bir müddet müderrislik yapmış olması hasebiyle ilmiye ve sûfîyye kimliğini kendisinde birleştirmiş olması, risalesine ayrı bir değer katmaktadır. Bu makalemizde Osmanlı Üsküdar'ı muhitinde önemli bir ilmî ve sosyal hayat tartışması olan bu konuda Divitçizâde'nin eserini inceleyerek, günümüz diline aktarıp o dönemin Üsküdar'ının ve Osmanlı toplumunun ilim, tasavvuf ve kültürel anlayışını anlamaya yardımcı olmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Üsküdar, Devâtî, Gazzâlî, Suyûtî, raks, devrân.

Abstract:

The practice of deverân, a type of remembrance that Sûfîs do alone or collectively by coming to the vec or returning to help to come to the vec, has caused tensions between ulema and sûfîs in Ottoman society. This subject was reflected in the tensions of fiqh and sûfîs in Istanbul, which was the share of the Ottoman Empire in the XVI. and XVII centuries, and many stories were written about the deverân in favor and against. XVII. Divitçizâde Mehmed Efendi-i Üsküdârî (1090/1679), one of the elders of the Celvetî sect, one of the most important cults of Uskudar, also contributed to this literature with a story called *Deverân-i sûfîyye*, which was the subject of this most heated debate of the XVII Century. The fact that he has been a disciple for a while, and that he has combined his identity with knowledge and sûfîyye, adds a different value to his story. In this article, we examined Divitçizâde's work on this subject, which is an important scientific and social life debate in the neighborhood of Ottoman Uskudar, and transferred it to today's language.

Keywords: Uskudar, Devati, al-Ghazali, as-Suyuti, raqs, devran.

* Bu makale 17 Ekim 2021 tarihinde 11. Uluslararası Üsküdar Sempozyumu'nda 'Divitçizade Mehmed Efendi Üsküdârî Deverân-i Sûfiye Adlı Eserin Tahkik, Tercüme ve Tahlili' adıyla sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

Giriş

Osmanlı'nın kuruluşu öncesinde Anadolu'yu iktisâdî ve içtimâî olarak örgütleyen "Kolonizatör Türk Dervişleri", birçok köye ismini vermiş, dağ başlarını mesken tutup zaviyeler kurmuş, oraları bağ ve bahçe yaparak, imar, kültür ve din hizmetleri vererek Anadolu topraklarının yurt olarak benimsenmesinde, halkının İslamlaşmasında önemli rol oynamıştır. Bu dervişler halk üzerindeki nüfuzlarını kullanıp sultanların yanında batıya doğru ilerleyen ordularla savaşlara ve seferlere katılmışlardır.¹ Bu gibi etkenlerle Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren padişahların ve ulemânın sûfî şeyhlerle yakın ilişkileri bilinmektedir.²

Yukarıda kısaca değinilen ilişkilerde dönem dönem bozulmalar yaşanmıştır. Şeyh Bedreddin (823/1420) ve müritleri Torlak Kemal (822/1419), Börklüce Mustafa isyanı (822/1419),³ daha sonraları kendisini Mehdi ilan eden Şah Kulu Sofu Baba Tekeli isyanı (917/1511)⁴, mehdilik iddiasındaki Bozoklu Celal'in başlattığı Celâlî isyanı (925/1519)⁵, mehdilik anlayışına sahip Celâlî reisi olan Kalender Şah isyanı (933/1527)⁶ gibi siyasî dînî tasavvufî görünümlü isyanlar yanında Bayramî-Melâmî Bünyâmin Ayâşî (926/1520)⁷, Halvetî Gülşenî Muhyiddin Karamânî (957/1550)⁸, İsmâil Ma'şûkî (964/1557)⁹, Şeyh Hamza Bâlî (969/ 1561)¹⁰ gibi bazı şeyhlerin aşırı söylemleri sonucu yargılanıp idam edilmeleri de bu isyanlar ve idamların gölgesinde Osmanlı'da devlet - medrese ve tekke arasında zaman zaman artan gerilimlerin tarihî ve siyasî göstergeleridir.

XVI. ve XVII. yüzyıllara gelindiğinde toplumda ön plana çıkan, devran gibi toplumsal uygulamalarıyla geniş kitlelerin dikkatini çeken bazı sûfler, önceki

- ¹ Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri* (Ankara : Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2013), 53-79.
- ² Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin (724/1324) kayınbabası ve Orhan Gazi'nin (761/1360) dedesi olan Şeyh Edebâli (726/1325), Yıldırım Beyazıt'ın (805/1403) damadı Emir Sultan (833/1429) bu ilişkinin somut örnekleridir.
- ³ Bilal Dindar, "Bedreddin Simâvî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/331-334
- ⁴ Feridun Emecen, "Şahkulu Baba Tekeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/284-286. ; Mıhrıban Artan, " Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanması'nın Sebepleri", *Alevilik-Bektaşılık Araştırmaları Dergisi*, 19 (2019), 285-312.
- ⁵ Mücteba İlgürel, "Celali İsyancıları", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 1993), 7/252-257.
- ⁶ Mücteba İlgürel, "Kalender Şah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, TDV Yayınları, 2001), 24/249.
- ⁷ Kamil Şahin, "Bünyâmin Ayâşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/ 491.; Ahmet Yaşar Ocak, "Bünyâmin Ayâşî ve Bayramî Melâmîliği", *Ayaş ve Bünyâmin Ayâşî , Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayâşî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mustafa Süzen, Kamil Şahin, (Ankara: Ayaş Belediyesi Yayınları,1993), 1/15-19. Ocak, bu makalede Sultan II. Murad'ın Şeyh Bedreddin olayının tecrübesiyle benzer olayların patlak vermesinden çekinerek bizzat Hacı Bayram Veli'yi huzura çağırtdığını belirtir. Aynı endişeyi Kanuni Sultan Süleyman da Osmanlı saltanatını eleştiren tavrı sebebiyle Ayâşî ve oğlu İsmail Maşuki hakkında taşımıştır. (Ocak, s.16-17)
- ⁸ Ahmet Yaşar Ocak, "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamânî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Mübahat S. Kütükoğlu, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991), 473-484
- ⁹ Mahmut Ay, "Osmanlı'da İtikadi Alanda Aykırı Bir Düşünce: Şeyh İsmail Maşuki" , *İslâmî Araştırmalar*, 12/1 (1999), 34-39.
- ¹⁰ Nihat Azamat, "Hamza Bâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000),15/503-505.

yaşananların da etkisiyle Osmanlı'da sürgünler ve takibatlar yaşarlar. Bu gibi arka planların etkisiyle devran konusu da Osmanlı fakihleri ile sûfileri arasında en eski tartışma konularından birisi olur.

XVII. yüzyıla kadar ilmî bir tartışma olarak kalan devran konusu Kadızâde Mehmed Efendi'nin (1045/1635) semâ ve devran konusunda Mevlevî ve Halvetîlere açıkça cephe alıp onları "tahta tepenler", "düdük çalanlar" diye adlandırmasıyla kitlesel bir ayrışma konusu olur. Ona karşı dönemin sûfilerinin sözcüsü konumuna gelen Halvetiyye'nin Şemsiyye kolu şeyhi Abdülmecîd Sivâsî (1049/1639) en etkili mücadeleyi verir.¹¹ Aralarındaki tartışmalar ve devamında gelen olaylar döneme "Kadızadeliler ve Sivâsîler", "fakılar ve sofular"¹² olarak damgasını vurur. Her ne kadar tekke ehli, müderrisler ve medrese eğitimi alan sûfiler olsa da yaşananlar bir anlamda medrese-tekke kavgası olarak da nitelenebilir.

Kadızâde Mehmed Efendi'den sonra Kadızâdelerin lideri olan Üstüvânî Mehmed Efendi (1072/1661) devranın haramlığını, tekelere girenlerin dahi küfrünü iddia eder.¹³ Üstüvânî önderliğinde 1656 da Fatih Camii'nde toplanıp tekelere saldırma hazırlığındaki Kadızâdeliler, Köprülü Mehmed Paşa'nın (1072/1661) müdahalesiyle engellenmiş, Üstüvânî ve etrafındakiler Kıbrıs'a sürülmüştür. Üstüvânî karşısında Halvetiyye'nin Şemsiyye kolu şeyhi Abdülehâd Nûri Efendi (1061/1651) "Risâletün fi Hakkı Devrânî's-Sûfiyye" ile Halvetîlerin ve diğer tasavvuf ehlinin temsilcisi olarak devranı savunan bir risale yazmıştır.

Üstüvânî'nin ardından Vânî Mehmed Efendi (1096/1685)¹⁴ Kadızâdeliler'in lideri olur. Erzurum'da iken Halvetî şeyhlerinden biri olan Şeyh Mustafa Efendi'nin (1076/1667) kızıyla evlenecek kadar Halvetîlere yakın olan Vânî Mehmed Efendi 1666'da Mevlevîler'in semâ ayinlerini ve Halvetîlerin devranlarını halka açık bir şekilde yapmalarını yasaklatır. Ancak karşısında devranın en etkili savunucusu olan Halvetî Ahmediyye kolu Mısıriyye şubesi kurucusu Niyâzî-i Mısırî (1105/1694), Ayasofya Camisi'nde (1672) de IV. Mehmed'e (1104/1693) etkili bir konuşma yaparak devranın serbest olmasını sağlar. Yaşağın tam olarak kalkması ise Vânî'nin Kestel sürgününden (1095/1684) sonra gerçekleşir.¹⁵

Devran ve sema tartışmalarının sonucunda, bu isimle anılabilecek bir risale edebiyatı da oluşur. Bu risaleler XVI-XVII. yy. Osmanlı toplumunda kültüre ve toplum hayatına etki eden konuları aydınlatan önemli birer belge olarak görülebilir. Bu risalelerden birisi de çalışmamızın konusu olan Divitçizâde'nin risalesidir.

1. Divitçizâde'nin Hayatı

Divitçizâde Mehmed Efendî, XVII. yy. Osmanlı payitahtının ve özellikle de Üsküdar'ın ev sahipliği yaptığı en meşhur tarikatlarından olan Celvetî geleneği

¹¹ Naima Mustafa Efendi, *Naima Tarihi* (İstanbul: Zuhuri Danışman Neşri, 1969), 6/2216 vd.

¹² Semiramis Çavuşoğlu, "Kadızâdeliler", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/ 100-102.,; Ali Fuat Bilkan, *Fakihler ve Sofuların Kavgası - 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016).

¹³ Hüseyin Yurdaaydın, "Üstüvânî Risâlesi", *Ank. ün. İlahiyat Fak. Dergisi*, 10 (1962), 71-78.

¹⁴ Erdoğan Pazarbaşı, "Vani Mehmed Efendi'nin Hayatı ve Eserleri", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1990, sayı: 4, s. 361-370. , Erdoğan Pazarbaşı, "Vani Mehmed Efendi'nin Zamanının Mutasavvıfları Hakkındaki Düşüncesi ve Onlarla Olan Mücadelesi", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1994, sayı: 5, s. 459-474.

¹⁵ Ahmet Yaşar Ocak, "a.g.m. Muhyiddin-i Karamanî", s. 473-484.

içinde yetişti.¹⁶ Osmanlı dönemi tasavvuf tarihi açısından önem arz eden oluşumlardan olan Celvetî Tarikatı şeyhi Mehmed Efendi, Üsküdar'da doğup Üsküdar'da vefat etti. Medrese eğitimi alan ve müderrislik de yapan Mehmed Efendi, babasının vefatıyla da (1070/1660), Üsküdar'ın Bülbülderesi etrafında babası Şeyh Devâtî Mustafa Efendi'nin kurduğu Şeyh Camii Tekkesi'ne postnişin oldu. Aynı yıl IV. Mehmed'in (1104/1693) bu tekkeye Kâbe'nin anahtarı ile Hz. Muhammed'in (s.a.s.) ayakkabılarını hediye ettiği nakledilir. Bu durum şeyhin ve tekkenin Osmanlı devletinde ve toplumunda itibarını göstermesi açısından önemlidir. Bu emanetler İstanbul işgali (1918-1920) sırasında Topkapı Sarayı'na aktarılmıştır.¹⁷ Aziz Mahmud Hüdâyî Âsitânesi'ne, Gafûrî Mahmûd Efendi'nin (1078/1667) yılında vefatıyla şeyh olarak atandı. Hakka (1090/1679) yılında yürümesiyle babasının Şeyh Camii hazîresindeki kabri yanında defnedildi. Divitçizâde'nin Osmanlı tarihindeki en önemli kültür merkezlerinden olan Üsküdar'da yaşadığı dönemde önemli bir isim olduğu anlaşılmaktadır.¹⁸

İslami Türk Edebiyatı uzmanı Yıldırım'a göre "*Bî'atnâme*" adlı bir eser, Üsküdarî Divitçizâde Mehmed Efendi'ye yanlışlıkla nisbet edilmiştir. Elimizdeki verilere göre Divitçizâde Mehmed Efendi'nin kaynaklarda bu isimle kayıtlı herhangi bir eseri mevcut değildir. Yıldırım'a göre, eserin başlığını oluşturan; "Üsküdarî Mahmûd Efendi'nin havâss-ı mü'minîne gönderdiği *Bî'atnâme'dür*" ifadesinden hareketle "Mahmûd" ismi "Mehmed" şeklinde okunmuş, dolayısıyla eser kayıtlara Divitçizâde Mehmed Efendi'nin *Bî'atnâme'si* şeklinde girmiştir.¹⁹

2. Risaletü'd-Deverân'ın Nüshalarının Tanıtımı

"Deverân risalesi", çalışmamızın ana temasını oluşturduğu için nüshalarının bulunduğu yerler ve onların tanıtılmasında fayda olacaktır:

1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları Koleksiyonu, 677/16 demirbaş numarasındaki nüsha:

Deverân-i Sûfiye adıyla yazmalarda kayıtlıdır. Eser, 205x155-170x100 mm. ebatlarındadır. Risale bu eserin 73b-74b varakları arasında, her sayfası 24 satır ve yazısı nesihtir. Müstensihî, telif tarihi ya da istinsah tarihi hakkında bilgi yoktur.

2. Milli Kütüphane-Ankara, Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz A 7853/3 numaradaki nüsha:

Risâle-i Devran-ı Sûfiye adıyla kayıtlıdır. Eser, 160x103 - 110x55 mm. ebatlarındadır. Risale bordo meşin bir cilt içerisinde 110b-116b varakları arasında (110-118 pozları arasındadır), her sayfası 11 satır ve yazısı nesihtir. Kâğıt türü suyolu

¹⁶ İstanbul'daki otuz Celveti tekkesinden on sekizi Üsküdar'da bulunmaktadır. Bu tekkeler hakkında detaylı bilgi için bkz. Hasan Kamil Yılmaz, "Üsküdar Celveti Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2003), 180; Hasan Kamil Yılmaz, *Aziz Mahmud Hüdayi ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1999).

¹⁷ Ahmed Tahir Nur, "Kitabeleriyle Üsküdar'da Bir Celveti Tekkesi: Şeyh Mustafa Devâtî Efendi Camii-Tevhidhanesi", *Toplumsal Tarih*, 248 (İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014), 78-84. Ahmet Tahir Nur bu bilgiyi Mehmet Nermi Haksan tarafından, hattat Mısrîzâde Ali Rıza'nın kardeşi şair Senih Efendi divanına dayandırır.

¹⁸ Nuri Özcan, "Divitçizade Şeyh Mehmed Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/451-2.

¹⁹ İsmail Yıldırım, "*Bî'at-nâme* türüne bir örnek: Nakşî İbrahim Efendi'nin *Bî'at-nâme'si*." *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö7 (2020), 341-356. DOI: 10.29000/rumelide.808719

filigranlıdır. Müstensihî, telif tarihi ya da istinsah tarihi hakkında bilgi yoktur. Kitabın başında "Sahibi ve maliki Hafız Halil Niyazi" diye not düşülmüştür. Devran zikri hakkındadır. Söz başları, cetveller ve çizgiler kırmızıdır.

Eserin sonunda risale fi deverânî's-sûfiyye el-halvetiyye kaydı geçer.

Görüldüğü gibi risalenin bilinen iki yazma nüshası vardır ve çalışmamızda bu nüshalara ulaşılmıştır. Her iki nüshada da telif ve istinsah tarihi olmadığı için daha az tashifi olan İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'ndaki 677/16 demirbaş numarada kayıtlı nüshasını Terceme ve Latinizeye esas kabul ettik. Orijinal metin çalışmanın sonunda ekler kısmındadır. İki nüsha arasında bir-iki kelime dışında fark olmayıp ilgili yerde o farka işaret ettik. Metni italik/eğik yazıyla gösterip rakamlarla numaralandırırken, metnin tahlilini hemen peşinden alfabetik numara ve dik yazı ile vermeye çalıştık.

2.1. Risalenin Metni ve Tahlili

Bismillâhi'r-Rahmani'r-Rahîm. Cenneti ve Cehennemi yaratan, Cennete ehil olan iyiler ve Cehenneme ehil olan kötüler kılan Allâh'a hamdolsun. Gece gündüz ona şükrederim. Sürekli dönüp dolaşan²⁰ Felek devam ettikçe Muhammed Aleyhisselâm'a Salat ederim.²¹ Sonra:²²

- a. Mehmed Efendi, eserine geleneğe uygun şekilde besmele, hamdele ve salvele ile başlar. Fakat bunu yaparken 'sürekli dönüp dolaşan felek' şeklinde tercüme ettiğimiz 'felekî'd-devvâr' ibaresiyle konuyla da ilişki kurar. Ayrıca Niyâzî-i Mısırî'nin bestelenip devranlarda okunan "Devran odur kim devrini devvâr-i felek bilmez ola."²³ beytine de işaret ediyor olabilir. Nitekim Mevlevîler de şeyhi kutup; sûfîleri de kutbun etrafında dönen yıldızlar olarak görürler.²⁴ Ankaravî (1041/1631), devranın felekleri taklit olduğunu söyler.²⁵ Yani sûfîler, insan ve âlem arasında ilişki kurarlar. Mehmed Efendi'nin girişinde de bu incelik gözetilmiş olabilir.

2.2. Risalenin Metni ve Tahlili

Bu fakîr-i pür-taksîr, Halvetîlerin devri husûsunda İmâm Gazzâlî'nin Kitâb-ı İhyâ'sında semâ'da rivâyet eylediği hadîs-i şerîfi ba'zı kimesneler mevzû'dur, derler idi. Fakîr, Suyûtî'nin Câmî-i Kebîr'inde bi'aynihi bulduğumuz gibi ketb ve bir Türkî Risâle yazmak kalbe lâyah olup²⁶ tahrîr olundu.²⁷ Ola ki 'indallâh me'cûr²⁸ u müsâb²⁹ olavüz.³⁰

- b. Mehmed Efendi, risalenin yazılış gayesinin; devrana delil olarak İhyâ'da zikredilen bir hadisin, mevzû olduğu yani Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ait olmadığı halde onun sözü olarak uydurulduğu iddiasına cevap verme isteği olduğunu söyler.

²⁰ devvâr

²¹ hamd ve salavattan

²² Buraya kadar olan kısım risalede arapça olarak geçmektedir.

²³ bk. Niyazi-i Mısri, *Niyazi Divânı* (İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, ts), 63.

²⁴ Süleyman Uludağ, "Devran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1994), 9/248-249., 248.

²⁵ İsmâil Rusûhî Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ ve hüccetü's-semâ'*, (Kahire: Bulak, 1256), 75

²⁶ hatıra gelip

²⁷ yazıldı

²⁸ mükafata hak kazanmış

²⁹ sevap kazanmış

³⁰ olalım

- c. Gazzâlî'nin (505/1111) İhya'sına ve İhya'daki devran hadisine atıfta bulunarak mutasavvıfların delil getirdiği sahabenin devranı olarak da bilinen hadisin sıhhatine güvenini ifade eder. Ancak İhya'daki hadisin tertibi ile Mehmed Efendi'nin naklettiği hadisin tertibi aynı değildir.³¹ Suyûtî'nin tertibi risaledeki rivayete uyumludur.³²
- d. Mehmed Efendi, İhyâ'daki bu rivayetin mevzû olduğunun iddia edildiğini söylese de kimin bu iddiayı dile getirdiğini belirtmez. Bu hadis hakkında Irakî (806/1404): "Ebû Dâvûd (275/889) bu hadisi "hasen" bir sened zinciriyle rivayet eder. "Hacel" kaydı olmadan bu hadis, Buhârî (256/870) tarafından da Sahih'inde rivayet etmiştir" der. Sûfiler bu hadisle sahabenin raksettiği hükmüne varır. Beyhakî de (458/1066) raks bahsinde bu hadisi raksın mübahlığına delil olarak Sünen'ine alır.³³
- e. İmam Gazzâlî'nin İhyâ isimli kitabında geçen hadisler hakkındaki mevzû ya da zayıf olmaları hakkındaki tartışma çok eskidir. İhyâ'daki hadislerin sıhhati hakkında, Zehebî (748/1348), İbn Sübkî (771/1370), Irakî (806/1404), İbn Hacer (852/1448), İbn Kutluboğa (879/ 1576), Zebîdî (1205/1791) gibi âlimler çalışmalar yapmışlardır.³⁴ Mehmed Efendi'nin yaşadığı dönemde de İhyâ'daki hadislerin durumu tartışma konusu olmuştur. Çünkü Gazzâlî'nin semâ bahsindeki yazdıklarının etkisiyle sûfilerin neredeyse hemen hepsi devran ve semâyı savunmuştur. Osmanlı'nın son yıllarında da İzmirli İsmail Hakkı (1869-1946) ile Safvet Efendi'nin (1866-1950) İhyâ'nın hadisleri hakkında uzunca bir tartışması vardır.³⁵ Sûfilerin Gazzâlî'nin *İhyâ'sına* gösterdiği ilginin ardında yatan sebep; Gazzâlî'nin karizmasının ve ilmî otoritesinin de etkisiyle bu eserin semâ gibi tasavvufî uygulamaların Sünnî İslam anlayışı içinde sistemleşmesine zemin hazırlaması olabilir.
- f. Mehmed Efendi, risalesinde devran için "Halvetilerin devri" dese de tarikat olarak aynı anlayışı savunur. Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Celvetîlik, Halvetîlik ile iç içe olmakla birlikte ayrı bir isimle varlığını sürdürmüştür. Nitekim Aziz Mahmud Hüdâyî'nin (1038/1628) "Bizim yolumuz hem Halvetî hem Celvetî'dir" sözü de iki tarikatın iç içe olduğuna işaret eder. Bursevî (1137/1725) de Celvetiyye'nin İbrâhim Zâhid-i Geylânî'nin (700/1301) devrinde "hilâl", Üftâde (ö. 988/1580) zamanında

³¹ İmam Gazzâlî, *İhyau Ulûmi'd-Dîn* (Beyrut: Darul Kütüb ilmiyye, trs), 2/ 304.

وقد روي عن جماعة من الصحابة رضي الله عنهم أنهم حجوا لما ورد عليهم سرور أوجب ذلك وذلك في قصة ابنة حمزة لما اختصم فيها علي بن أبي طالب وأخوه جعفر وزيد بن حارثة رضي الله عنهم فتشاحوا في تربيته فقال صلى الله عليه وسلم لعلي أنت مني وأنا منك فحجل علي وقال لجعفر أشبهت خلقي وخلقي فحجل وراء حجج علي وقال لزيد أنت أخونا ومولانا فحجل زيد وراء حجج جعفر ثم قال صلى الله عليه وسلم هي لجعفر لأن خالتها تحته والخالة والدة

³² Celaleddin es-Suyûtî, *Cemu'l-Cevâmi' el-Ma'rûf bi elCâmiu'l-Kebîr*, (Kahire Ezher, 1426/2005), 2. Baskı, 17/ 689

عَنْ عَلِيٍّ قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ - أَنَا وَجَعْفَرُ وَزَيْدٌ، فَقَالَ لَزَيْدٍ: أَنْتَ أَخُونَا، وَمَوْلَانَا، فَحَجَّلَ نَمَّ قَالَ لَجَعْفَرٍ: أَشْبَهْتَ خَلْقِي وَخَلْقِي، فَحَجَّلَ وَرَاءَ حَجْلِ زَيْدٍ، ثُمَّ قَالَ لِي: أَنْتَ مِنِّي وَأَنَا مِنْكَ، فَحَجَّلْتَ وَرَاءَ حَجْلِ جَعْفَرٍ. "ش، ع، ق.

³³ Irakî, *Tahrîcu ehâdisi'l-İhyâ* (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005), 1/778. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ* (Mekke: Mektebetü Dâru'l-Bâz, 1994), 10/226 وهو عند البخاريّ دون «فحجل» .

³⁴ Ali Toksarı, "Gazâlî'nin Hadis Anlayışı", *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzali (1058-1111)*, (Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1988), 219-226. (تخریج أحادیث فتح الباري) (4/ 3033)

³⁵ İzmirli İsmail Hakkı, *Mutasavvife Sözlere mi? Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*. (İstanbul: Şehzadebaşı Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1341); Şeyh Safvet, *Tasavvufun zaferleri yahud el-burhanü ve'd-delil ala ma havanü's-şerh ve't-tahlil mine'l-ebatil* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1343); İzmirli İsmail Hakkı, Şeyh Safvet, *Ahlak Ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati. Ahlak ve tasavvuf kitaplarındaki ehadis hakkında*. tenkitli neşir İbrahim Hatiboğlu. (İstanbul : Darulhadis , 2001.)

“ay”, Hüdâyî (1038/1628) döneminde ise “dolunay” durumunda olduğunu ifade ederler.³⁶

2.3. Risalenin Metni ve Tahlili

عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: أَتَيْتَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَا وَجَعْفَرٌ، وَزَيْدٌ³⁷

Celâleddîn es-Suyûtî'nin Câmi'ü'l-Kebîr'inde ki Server-i Enbiyâ [ve] sultânü'l-asfiyânın ehâdis-i kirâmını Kütüb-i Sitte'den cem' edip cümle rivâyetlerde gelen ehâdisini biteviye³⁸ cem' eylemeye onda kasd etmiştir ve ona Câmi'ü'l-Kebîr tesmiye eylemiştir.

- g. Suyûtî, özellikle câmi'³⁹ türüne giren kitaplarıyla ansiklopedik eser yazma geleneğini hadis ilminde de başlattığı, el-Câmi'u's-sağîr, Ziyâdetü'l-Câmi'i's-sağîr ve el-Câmi'ü'l-kebîr'i hazırlarken 345 müellife ait 642 kaynaktan faydalandığı belirtilir.⁴⁰ Bu durum Mehmed Efendi'nin neden Suyûtî'nin tasavvufi şahsiyeti dışında Câmi-i Kebîr'ini özellikle zikrettiğine de ışık tutacaktır.

2.4. Risalenin Metni ve Tahlili

Ol Câmi'ü'l-Kebîr'de Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehu ve radiyallâhu anhin Müsned'inde vârid oldu. Hazret-i 'Alî dedi ki, Server-i Enbiyâ sallallâhu 'aleyhi ve selleme vardım. Kendim ve karındaşım Ca'fer ve Zeyd bin Hâris rıdvânullâhi 'aleyhim ecma'in vaktâ ki Hazret-i Hamza şehîd oldu. Bir kızcağzı kaldı⁴¹. Onun terbiyesinde bunların her biri hizâne da'vâ eyledi. Ol dedi: “Kızı yanıma ben alıp terbiye ederim.” O biri dahi, “Ben alırım” dedi. O biri dahi, “Ben alırım” dedi.

« انت أحوناً مؤلانا، فحجَلْ » Pes Server-i Enbiyâ sallallâhu 'aleyhi ve selleme Zeyd bin Hâris'e buyurdu. “Kalbini ele aluben⁴² ki yâ Zeyd! Sen bizim karındaşımız ve mevlâmız ya'nî mahbûbumuzsun” dediğinde pes Zeyd bin Hâris radiyallahu anhi ziyâde sürûrundan üç kere devr eyledi.

³⁶ Hasan Kamil Yılmaz, “Üsküdar Celveti Tekkeleri”, *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri* (İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2004), 273. ; Hasan Kamil Yılmaz, “Celvetiyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 7 / 274; Uludağ, “Halvetiyye”, 394.

³⁷ Hz. Alî'den rivayet olduğuna göre O : “Ben Câfer (r.a.) ve Zeyd'le (r.a.) birlikte Peygamber (s.a.s.)'e gittim.” dedi.

³⁸ tamamen, bütün

³⁹ Hadis ilminde câmi', iman ve akaid; ibadet ve muâmelât (ahkâm); ahlâk ve nefis terbiyesi (rikak); yeme, içme ve sefer âdâbı; tefsir, tarih ve siyer; oturup kalkma âdâbı (şemâil); fiten ve melâhim; peygamberlerin ve ashabın menâkıbı gibi dinle ilgili konuların hepsini, hadisin bütün kısımlarını içine alan ana konuları bir araya getiren eserlere verilen isimdir. Ancak Kandemir'in ifadesine göre Suyûtî'nin Câmi' isimli eserleri terim anlamıyla bu türe girmemektedir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, “Câmi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/ 94.

⁴⁰ Mustafa Celil Altuntaş, “Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri”, *Sahn-ı Semân'dan Dâru'l-fünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 341-365.

⁴¹ Hz. Hamza'nın kızı Ümâme hakkında Hz. Ali, Ümâme'yi Mekke'den kendisinin getirdiğini, ayrıca onun amcasının kızı olduğunu, bundan dolayı kendi himayesinde kalması gerektiğini söyler. Hz. Ca'fer, Ümâme ile amca çocukları olmaları yanında eşi Esmâ bint Umeys'in onun teyzesi olduğunu söyler ve Ümâme'nin kendisinin yanında kalmasını ister. Hz. Zeyd de Resûlullah'ın kendisiyle Hz. Hamza'yı kardeş ilân ettiğini, Ümâme'nin kardeşinin kızı sayılacağından onun bakımında önceliği olacağını savunur. Peygamberimiz, teyzenin anne gibi olduğunu belirterek (Buhârî, “Megâzî”, 43; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 34) onun hidâne hakkını Ca'fer'e verir.

⁴² alıp

ثم قال ليجعفر: أشبهت خلقي وخلقي، فحجل وزاء حجل زئيد Ondan sonra Server-i Enbiyâ sallallâhu 'aleyhi ve sellem Ca'fer radiyallâhu anha bakıp dedi ki; "Yâ Ca'fer! Senin sûreten hilkatın ve hüsn-i hulkun⁴³ bana benzemiştir." Pes ol dahı ziyâde sürûrundan kalkıp Zeyd'in devranından ziyâde devr eyledi. Ya'nî altı kere devr eyledi.

«أنت ميئي وأنا منك» Ondan sonra Hz 'Alî radiyallâhu 'anha eydir⁴⁴: Server-i Enbiyâ bana teveccüh edip buyurdu ki; "Yâ 'Alî sen bendensin ve ben sendenim" diye buyurdularında:

فحجلت وزاء حجل جعفر، Pes Hz. Alî radiyallâhu anh Server-i Enbiyâ'nın bu merteye iltifâtından ziyâde sevinip Ca'fer radiyallâhu anhin devrinden ziyâde devr eyledi. Ya'nî dokuz kere devr eyledi.

ش ع ق Şin, İbn Ebî Şeybe'ye işârettir. Ayn, Ebû Ya'lâ'ya işârettir. Kaf, İmâm Beyhakî'ye işârettir. Ya'nî İbn Ebî Şeybe ve Ebû Ya'lâ ve İmâm Beyhakî Sünen'inde bu hadîsi rivâyet eylediler, dedi.

- h. Mehmed Efendi görüldüğü gibi devranın ortaya çıkışı olarak yukarıda geçen rivayette Hz. Ali, Cafer ve Zeyd gibi önde gelen sahabelerin davranışını ve Peygamberimizin bizzat önünde onların yapmış oldukları bu davranışa sessiz kalmasını yani onaylamasını kaynak göstermektedir.
- i. Gerek İhyâ'da gerek Suyutî'nin Camiü'l-Kebîr'inde üç, altı, dokuz kez devr yapma meselesi geçmez. Bu rivayeti nakleden diğer kaynaklarda da bu ifadeyi göremiyoruz. Hadis metinlerinde üç, altı, dokuz kere devr ifadesi geçmediği gibi Ankaravî risalesinde aynı rivayeti aktarırken "birbirlerinin başını yardılar" gibi hadis kaynaklarında geçmeyen 'abartılı' ifadeler kullanılır.⁴⁵ Hadisi naklederken sûflerin tasarrufta bulunduğu, bazı eklemeler yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak isnadı zayıf bir başka rivayette bu üç sahabenin Ümâme'nin bakımı hakkındaki aralarında geçen konuşmada seslerinin yükselmesi sonucu Hz. Peygamber'in (s.a.s.) uyandığı ifadesi vardır. Aynı zayıf isnadlı rivayetin sonunda Cafer'in (r.a.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) etrafında dönerek zıplaması üzerine Hz. Peygamber "bu da nedir?" dediğinde Cafer (r.a.) Habeşlilerin sevindirici bir haber aldıklarında krallarına böyle davrandığını söyler.⁴⁶

2.5. Risalenin Metni ve Tahlili

Suyûtî-i merhûm Câmi'ü'l-Kebîr'inde ve Hüccetü'l-İslâm İmâm Gazzâlî 'aleyhi rahmetü'l-Bârî İhyâ'u'l-'Ulûm'da Kitâbu's-Semâ'nın âhirlerinde eydir. "Zefn⁴⁷ ve hacel raks ma'nâsınadır." Ya'nî sûflerin devranı gibi devr eylemektir. Ziyâde ferahdan ve ziyâde sürûrdan ve şevkden hâsıl olur.

- j. Abdülehad Nûrî es-Sivasî de, 'Risâle Fî Deverânî's-Sûfiyye' adlı eserinde İmam Suyutî'nin Fetevâ-yı Hadîsiyye isimli eserinde sahabenin raksını anlatan bu hadis hakkında görüş bulduğunu söyler. Buna göre Suyûtî, sûflerin zikir meclislerinde bir araya gelip birbirlerine dayanarak hareket etmelerini (devranı) inkâr edip etmediğini soran kişiye bu konuda çok rivayet olduğunu söyler ve bu hadisi delil

⁴³ yaratılış güzelliğinin

⁴⁴ söyler

⁴⁵ Sâfi Arpaguş, "Hüccetü's-Semâ': XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ' Müdâfaası", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 7/3 (2007), 369-399, 379.

⁴⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, (Beyrut: Dâru'l-marife, 1379), 7/507.

⁴⁷ Zefn: Bir tür dans. İbn Düreyd, *Cemhere-tü'l-lüga*, (Beyrut: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 1997), 2/ 821.

sayar. Cafer b. Ebu Tâlib (r.a) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) huzurunda raks etmiş, Hz. Peygamber de (s.a.s.) ona itiraz etmemiştir. Bunu Suyûtî, Efendimizin (s.a.s.) takrîrî sünneti olarak kabul eder.⁴⁸

2.6. Risalenin Metni ve Tahlili

İmâm Gazzâlî eydir: "Bu devranın hükmü muharrikinin hükmü gibidir. Eğer ol sevinmesi şer'de mahmûd ise zikrullâh gibi ve 'aşk-ı ilâhî gibi ve zikr-i Resûl ve zikr-i cennet gibi ol devr, ol ferahı ziyâde ve iştiyâkı ziyâde ederse [ol] devr dahi mahmûd ve müstahsendir. Ve eğer ol ferahı mübâh ise ya'nî ol sevindiğine bâ'is olan fi'l mübâh olup işlemesi de câ'iz ve işlememesi de câ'iz olsa ol vakitte devr eylemesi de mübâh olur. Devr eylese de câ'iz, eylemese de câ'iz. Ve eğer ferah eylediği nesne şer'de mezmûm ise şarâb içilen mahallerde veyâ 'avret medh olunurken ve yâhûd oğlan medh olunurken ve yâhûd lehv ü lu'bda⁴⁹ çanakçı oğlanlarının raksı gibi veyâ çengi 'avretler raksı gibi ve köçekler raksı gibi böyle rakslar harâm-ı sırf ve vebâl-i 'azîmdir."

- k. Gazzâlî, semânın haram olduğunu söyleyen fakihlerin görüşlerini sıraladıktan sonra semânın haramlığına açık bir nas ve kıyas olmadığını söyleyerek semâ'nın da diğer mübahlar gibi olduğunu belirtir. Gazzâlî, semâyı hüküm ve hal yönünden bazı sınıflara ayırır. Gazzâlî'nin İhyâ'sının temel kaynaklarından olan Ebu Tâlib el-Mekkî (386/996) de sema'nın hükmünün haram, helal ve şüpheli olmak üzere üç çeşit olduğunu söyler. Buna göre, sadece nefis ve nefsanî duygularla yapılan semâ haram, kişinin eşinin söylediği mübah fakat içine eğlence unsuru karışmış şeyleri dinlemesi şüpheli, Hakk'ın tecellilerini temaşa makamında bulunan bir kalbin dinlediği ise helal semadır.⁵⁰

Gazzâlî, semânın bir disiplin içinde olması gerektiğini belirtir. Buna göre, içten gelmeden semâ yapılmaması, âdet haline getirilmemesi, semâ yapılan yerde bir pîrin/tarikat büyüğünün hazır bulunması, semâ inkâr edenlerin ve semânın zarar vereceği kimselerin yanında yapılmaması uygun görülmüştür. Bununla birlikte pis olan, kötü manzaralı ve kalbi meşgul eden yerlerde semâ yapmanın faydasız olduğu ifade edilmiştir. Semâ yapan kimsenin kendisiyle ilgilenip etrafındakilerle ilgilenmemesi ve kendini kontrol edebilen insanın bu halini muhafaza etmesinin güzel olacağı söylenmiştir.⁵¹

- l. Mehmed Efendi, övülen ve müstahsen ya da mübah sınıfında gördüğü devran ile mezmum, haram-ı mahz ve vebal-i azim gördüğü çengi, köçek ve çanakçı oğlanların raksını hüküm ve mahiyet olarak ayırdığı gibi isim olarak da ayırır. "Semâ" ve "Devran" sûfîlerin zikri, "raks" ise çengi ve köçeklerin dansıdır.

2.7. Risalenin Metni ve Tahlili

Pes insâfî olup ehl-i garaz olmayana bu kelâm kifâyet eder. Fukarânın Allâh 'aşkına ve âhiretde tecellî-i cemâl şevkine lâ ilâhe illallâh diye diye ve hû hû diye diye

⁴⁸ Celaleddin es-Suyuti. *El-Hâvî Lilfetavâ* (Beyrut: Lübnan Dâru'l-kütübü'l-ilmîyye, 1421-2000), 1. Baskı. 2/ 223.; Fatih Çınar, "Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve 'Risâle fî Deverânî's-Sûfiyye' Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tokat İlmîyat Dergisi* 5/1 (2017), 77-113, 98.

⁴⁹ oyun ve eğlence

⁵⁰ Ebu Talib el-Mekkî, *Kutu'l-Kulûb*, (Beyrut: Darul Kütübül İlmîyye, 1426/2005), 2/100.

⁵¹ İmam Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-din*, 2/269.

döndüklerini çanakçı oğlanlarının çeng ü çegâne⁵² ile ve çengî 'avretlerin ve köçeklerin raksı ile berâber tutmak 'âkil şânı ve ehl-i insâf hâli değildir.

- m. Divitçizâde, devran ile zikreden sûfilere yöneltilen oyun ve dans ile devran benzerliği eleştirisini yanıtlar. Yukarıda isim ve hüküm olarak ayırdığı devran ve semâ ile dans ve oyun karşılaştırmasını yapar. Allah'ın zikriyle, Allah aşkı ve ahiret düşüncesiyle yapılan devran ile kadın erkek karışık yapılan dansın akıl ve insaf sahiplerince aynı görülemeyeceğini söyler. Devran ya da semânın salt bir müzik etkinliği olmadığı, tasavvuf tarihinde semâ ve devran uygulamasındaki her bir harekete bir manevi anlam yüklediği görülmektedir. Devran zikirlerinin şehvet ve eğlence tarzı bir etkinlik olmadığı da açıkça görülmektedir. Hatta bendir, ney, rebab gibi tekke/tasavvuf musikisine mahsus kullanılan çalgılar vardır. Hareketlerde ya da kullanılan müzik aletlerinde benzerlikler görülse de sûfler benzerliğin sadece görüntüde olduğunu söyler. Nitekim, insan tabiatında meydana gelen meylin şehvet, nefsin meylinin hevâ, kalbin meylinin aşk, ruhun meylinin muhabbet, sırrın meylinin ise ünsiyet adını alması gibi şehvet hissini tahrik eden nağmeler ise makbul değildir. Ruhun meyletmediği şeylere nefsânî meyiller ise zamanla bıkkın bir şey halini alırken ruha hitap eden şeylerden bıkkınlık gelmemektedir.⁵³

2.8. Risalenin Metni ve Tahlili

شتان بين الحمار والفرس merkeb ile at beyninde⁵⁴ olan tefâvüt gibidir. Belki بين السماء والارض (beyne's-semâ' ve'l-arz) fark-ı fâhiş vardır. Ve 'acebden 'aceb budur ki buna dahl eden tâ'ife lehv ü lu'b meclislerinde böyle çalgılarda raks dinlemekten tehâşî eylemeyip⁵⁵ ve harâm-ı maznûn belki harâm-ı maktû'dan hazer eylemeyip kaçan⁵⁶ bir meclisde zikrullâh olmağa başlasa barmaklarını kulaklarına tıkip kaçarlar. Allâhu Te'âlâ ümmet-i Muhammed'i zikrullâhı seven kullardan eyleye.

- n. Burada Divitçizâde, devran/deverân karşıtlarının değişik özelliklerini anlatır. Ona göre sûflerin devran ve semâ gibi isimlerle anılan özel zikir uygulamalarına karşı çıkanlar eğlence toplantılarında müzik eşliğinde şarkılar dinlemekten sakınmazlar. Kesin ya da zannî haram olan bir eğlencenin bulunduğu bir toplantıda bulunmaktan sakınmayan bu kimseler sûflerin zikir toplantılarıyla karşılaştıklarında ise kulaklarını kapatıp kaçarlar. Onların bu tutumu ona göre şaşılacak bir durumdur. Bu türden itirazlar diğer devran/deverân risalelerinde de vardır. Mesela Karabaş Veli (1097/1686) de hasımlarını ehl-i dünyanın ve idarecilerin kapılarından ayrılmayan, namaz kılmayan, Kur'an okumayan, insanlara ancak beytü'l-malden ücret alarak nasihat eden vs. kimseler olmakla suçlar.⁵⁷ Mehmed Efendi'nin ve diğer devran risalesi yazarı sûflerin amacı, bu kişilerin giybetini yapmak olmayıp, dervişleri bu kişilerden sakındırıp onların eleştirilerinden üzülmelerini engellemek olmalıdır.
- o. Divitçizâde sûfler ile nefsânî hazlarının peşinde olanların aynı kefeye konulmasını haksızlık sayar. Bu iki zümre arasındaki farkın yerle gök kadar açık olduğunu vurgular.

⁵² Çengilerin raksederken kullandıkları, yarık ucuna pullar takılmış bir ağaçtan ibâret usûl vurma âleti.

⁵³ Mehmet Ali Ayni, *İntikâd ve Mülâhazalar* (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1923), 145, 153-154

⁵⁴ arasında

⁵⁵ sakınmayıp

⁵⁶ ne zaman

⁵⁷ Karabaş Veli, *Risaletü'd-devran*, vr. 7/b (demirbaş no: OE_Yz_0572)

2.9. Risalenin Metni ve Tahlili

Nitekim bir hadîs-i şerîfde Enes radiyallahu anh hazretleri, Server-i Enbiyâ'dan rivâyet buyururlar:

وَعَلَامَةُ بُغْضِ اللَّهِ بُغْضُ ذِكْرِ اللَّهِ , وَعَلَامَةُ حُبِّ اللَّهِ حُبُّ ذِكْرِ اللَّهِ “Ya'nî Hak Te'âlâ'nın kulu[nu] sevmesinin 'alâmeti kul, Allâhu Te'âlâ'nın zikrini sevmektir. Ve Hak Te'âlâ'nın kulu[nu] sevmediğinin 'alâmeti kul, zikrullâhı sevmemektir” diye buyururlar. Zikrullâh edenleri sevmek ve sevmemek zikrullâha kıyâs oluna. Allâhu Te'âlâ cümlemizi zikrullâhı seven ve ehl-i zikri seven kullardan eyleye (Âmîn yâ Mu'în).⁵⁸

Hâzâ Risâle, min-mü'ellefâtî's-Şeyhü'l-kâmil el-mükemmil el-fâzıl Mehmed Efendi el-Üsküdârî eş-şehîr bi-Divitçizâde kaddesallahu sirrahu ve rahmetullâhi 'aleyhi rahmeten vasi'aten fî-devrânî's-sûfiyye el-Halvetiyye.

(Bu risâle kemâle ermiş ve kemâle erdiren faziletli şeyh Üsküdarlı Devâtîzâde ünvanıyla ünlü Mehmed Efendi'nin -Allah sırrını/ruhunu kutsasın ve ona geniş rahmet eylesin- yazdığı eserlerinden olan Halvetî sûflerin devrânı hakkındaki risalesidir.)

- p. Divitçizâde, zikir ehli olan sûfilere düşmanlığı Allah'ın o kişiyi sevmediğine delil sayar. Zikrullâhı sevmeye zikir ehlini kıyas eder. Allah'ı anmayı sevenlerin, Allah'ı ananları da sevmesinin gerekli olduğu sonucuna kıyas neticesinde ulaşır. Allah'ı anmayı sevenler Allah'ın sevgisinin alametini taşımaktadırlar. Onun bu kıyasına göre; sûfi olarak anılan ve alâmet-i fârikaları da kendilerine mahsus bir tarzda devran ya da semâ diye adlandırılan zikir olan bu Allah'ı ananları da sevmek gerekmektedir.
- q. Risalenin sonundaki “kaddesallahu sirrahu” ifadesi müellif için bir rahmet dileme duasıdır. Kaddese fiilinin masdarı takdis olup “temiz olmak” ve “temizlemek” anlamlarına gelir. Kuran-ı Kerim'de mukaddes arz⁵⁹, mukaddes vadi⁶⁰ ve mukaddes ruh (melek)⁶¹ gibi ifadeler geçmektedir. Kur'an'da kulun kurtuluş şartı olarak nefsini temizlemesinden söz edilmekte olup⁶² Allah'ın müminleri temizlediği ve temizleri sevdiği vurgulanmaktadır.⁶³ “kaddesallâhu sirruhu” ifadesi de “Allah onun ruhunu temizlesin ve arındırsın, katına yaklaştırsın” anlamında dua etmektir. İlk dönemlerde sûfiler tasavvuf eserlerinde bile herhangi bir dua ya da saygı cümlesi eklenmeden doğrudan isimleriyle anılmaktaydı. Ebû Nuaym ya da Kuşeyrî gibi sûfiler eserlerini bu şekilde yazmıştır. Ancak V./XI. Yüzyılda kaddesallahu sirrahu /ruhahu ifadesi kullanılmaya başlamıştır. XIV. Yüzyıldan itibaren mezar taşlarında da yazıldığı görülmektedir.⁶⁴

⁵⁸ Âmîn yâ mu'în kısmı diğer nüshada kayıtlıdır.

⁵⁹ Mâide 5/21.

⁶⁰ Tâhâ 20/12; en-Nâziât 79/16.

⁶¹ el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110; en-Nahl 16/102.

⁶² eş-Şems 91/9

⁶³ el-Mâide 5/6; el-Ahzâb 33/33) Bakara 2/222; et-Tevbe 9/108.

⁶⁴ Süleyman Uludağ. “Kuddise Sirruh”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/314.

Sonuç

Divitçizâde, Osmanlı Devleti'nin eski gücünü kaybetmeye başladığı XVII. yüzyılda yaşamış ve tasavvufî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönem dinî ve fikrî durum açısından da karışık bir dönemdir. XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin siyasî ve iktisadî buhranlar yaşadığı dönemdir. Bu yüzyılın en önemli olaylarından Kadızâdeli-Sivâsî tartışmalarının etkileri onun şeyhlik döneminde devam etmiştir.

Aynı yüzyılda yaşayan ve devran risaleleri olan Aziz Mahmud Hüdâî'nin, Niyâzî-i Mısrî'nin, Karabaş Velî'nin yazmış olduğu deverân risalelerindeki felsefî ve fikhî yönleri, delilleri bu risalede göremediğimizi belirtmek gerekir. Ancak müellifin sahabenin devranına delil sayılan hadisi esas alması, risalesini bununla sınırlı tutmasında etkili olmuştur. Divitçizâde, sûfilere devranını halkın dansı olan rakstan farklı görür, çalgı çengili raksa olumsuz anlam yükler. Eserin sonundaki zikirle ilgili hadisi de anarak devranın da bir zikir olduğuna vurgu yapmaktadır.

Toplumun pek çok sorunu varken, Hanefi mezhebinde iman amel ayrımı esas alınmışken tekfire varan suçlamaların o dönemde Hanefi ulema tarafından savunulması düşündürücüdür. Tüm fakihlerin olmasa da genellikle devlet ve medrese sisteminde etkili olan fakihlerin sûfilere cephe almasının arka planında merkezi otoritenin zayıfladığı dönemlerde devran gibi toplantılarla mürit kazanan ve toplumda etkinliği giderek güçlenen sûfilere "kontrollü bir şekilde" baskı altına alınmaya çalışılması olabilir. Ancak bunu yaparken yaygın eğitim merkezleri olan cami kürsülerinden toplumu yönlendiren Kadızâdelilerin sert tavırları sûfilere olan sempatiyi daha da güçlendirmiş görünmektedir.

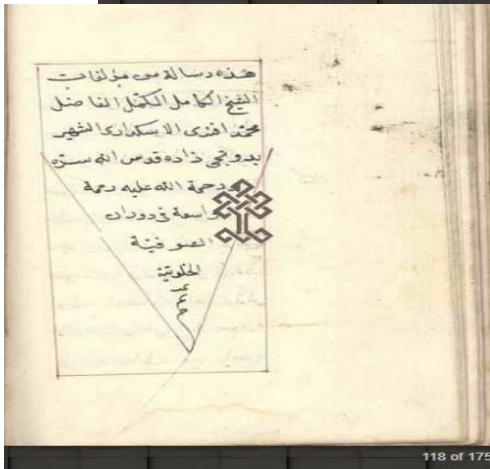
EK 1: RİSALETÜ'D-DEVERÂN'IN ARAPÇA TAM METNİ (YAZMA)

Divitçizâde Mehmed Efendi-i Üsküdârî'nin (1090/1679)
Deverân-ı Sûfiyye Risâlesi'nin Tahlili

EK 2: İkinci nüshanın ilk ve son sayfaları:

Kaynakça

- Altuntaş, Mustafa Celil. "Suyûtî'nin el-Câmi'u's-Sağîr'inin Osmanlı Hadis Eğitimindeki Yeri", *Sahn-ı Semân'dan Dârulfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler)* - XVII. Yüzyıl . ed. Hidayet Aydar, Ali Fikri Yavuz. 341-1/365. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Ankaravî, İsmâil Rusûhî. *Minhâcü'l-fuکارâ ve hüccetü's-semâ'*. Kahire: Bulak, 1256.
- Arpaguş, Sâfi. "Hüccetü's-Semâ': XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dinî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin Semâ' Müdâfaası", *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi* 7/3 (2007), 369-399.
- Artan, Mihriban. " Osmanlı Arşiv Kaynakları Çerçevesinde Şahkulu Ayaklanması'nın Sebepleri", *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, 19 (2019), 285-312.
- Ay, Mahmut. "Osmanlı'da İtikâdî Alanda Aykırı Bir Düşünce: Şeyh İsmail Maşuki", *İslâmî Araştırmalar*, 12/1 (1999), 34-39.
- Aynî, Mehmed Ali. *İntikâd ve Mülâhazalar*. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1339/1923.
- Azamat, Nihat. "Hamza Bâlî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/503-505. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Barkan, Ömer Lütfi. *Kolonizatör Türk Dervişleri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2013.
- Beyhakî, es-Sünenü'l-kübrâ. Mekke: Mektebetu Dâru'l-Bâz, 1994.
- Bilkan, Ali Fuat. *Fakihler ve Sofuların Kavgası - 17. Yüzyılda Kadızâdeliler ve Sivâsîler*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
- Çavuşoğlu, Semiramis. "Kadızâdeliler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/ 100-102. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Çınar, Fatih. "Abdülehad Nûrî-i Sivasî ve 'Risâle fî Deverâni's-Sûfiyye' Adlı Eseri", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tokat İlmîyat Dergisi* 5/1 (2017), 77-113.
- Dindar, Bilal. "Bedreddin Simâvî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/331-334. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Emecen, Feridun. "Şahkulu Baba Tekeli". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/284-286. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Gazzali, Ebu Hamid Muhammed. *İhyâu Ulûmi'd-din*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmîyye, trs.
- İrâkî, Fahreddin. *Tahrîcu ehâdisi'l-İhyâ*. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2005.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn. *Fethu'l-Bârî*. Beyrut : Dâru'l-Mâriye, 1379.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Mutasavvife Sözleri mi? Tasavvufun Zaferleri mi? Hakkın Zaferleri*. İstanbul: Şehzadebaşı Evkâf-ı İslâmiye Matbaası, 1341.
- İzmirli, İsmail Hakkı, Şeyh Safvet, *Ahlak Ve Tasavvuf Kitaplarındaki Hadislerin Sıhhati. Ahlak ve tasavvuf kitaplarındaki ehadis hakkında*. Tenkitli neşir İbrahim Hatiboğlu. İstanbul : Dâru'l-Hadis , 2001.
- İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. el-Hüseyin. *Cemhere-tü'l-lüga*. Beyrut: Dâru'l-İlmil'l-Melâyîn, 1997.
- İlgürel, Mücteba. "Celâlî İsyancıları". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/252-257. Ankara, TDV Yayınları, 1993.
- "Kalender Şah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/249. Ankara, TDV Yayınları, 2001.
- Kandemir, M. Yaşar. "Câmi'". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/ 94. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Karabaş Veli, Mehmed. *Risaletu'd-deverân*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmut Efendi Bölümü, nr. 2337, vr. 36-88. demirbaş no: OE_Yz_0572.
- Mekki, Ebu Tâlib. *Kûtu'l-Kulûb*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmîyye, 1426/2005.
- Mısri, Niyazi. *Niyazi Divânı*. İstanbul: İstanbul Maarif Kitaphanesi, ts.

Divitçizâde Mehmed Efendi-i Üsküdarî'nin (1090/1679)
Deverân-ı Sûfiyye Risâlesi'nin Tahlili

- Naima, Mustafa Efendi. *Naima Tarihi*. İstanbul: Zuhuri Danışman Neşri, 1969.
- Nur, Ahmed Tahir. "Kitabeleriyle Üsküdar'da Bir Celvetî Tekkesi: Şeyh Mustafa Devâtî Efendi Cami-Tevhidhanesi", *Toplumsal Tarih*, 248. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 2014. 78-84
- Ocak, Ahmet Yaşar. "Kanûnî Sultan Süleyman Devrinde Bir Osmanlı Heretiği: Şeyh Muhyiddin-i Karamanî", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, ed. Mübahat S. Kütükoğlu. 1/473-484. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1991.
- "Bünyâmin Ayaşî ve Bayramî Melâmîliği", *Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî, Tarihte-Günümüzde Ayaş ve Bünyâmin Ayaşî Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Mustafa Süzen, Kamil Şahin. 1/15-19. Ankara: Ayaş Belediyesi Yayınları, 1993.
- Özcan, Nuri. "Divitçizâde Şeyh Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/451-2. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Suyûtî, Celâleddîn, *el-Hâvî li'l-fetavâ*. Beyrut: Dâru'l-Kutûbi'l-İlmiyye, 1421/2000.
- Cemu'l-cevâmî' el-ma'rûf bi el-câmiu'l-Kebîr*. Kahire: Ezher, 1426/2005.
- Şahin, Kamil. "Bünyamin Ayaşî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/ 491. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Toksarı, Ali. "Gazâlî'nin Hadis Anlayışı", *Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzali (1058-1111)*. ed. Ahmet Hulusi Köker. 1/ 219-226. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Gevher Nesibe Tıp Tarihi Enstitüsü, 1988.
- Uludağ, Süleyman. "Devran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/248-249 Ankara: TDV Yayınları, 1994.
- "Kuddise Sirruh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/314. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Yetkin, Şeyh Safvet. *Tasavvufun zaferleri yahud el-burhanü ve'd-delil ala ma havanü's-şerh ve't-tahlil mine'l-ebatil*. İstanbul: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1343.
- Yıldırım, İsmail. "Bî'at-nâme türüne bir örnek: Nakşî İbrahim Efendi'nin Bî'at-nâme'si." *Rumelide Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* Ö7 (2020), 341-356.
- Yılmaz, Hasan Kamil. "Üsküdar Celvetî Tekkeleri", *Üsküdar Sempozyumu I Bildirileri* ed. Zekeriya Kurşun vd. 1/180-201. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 2003.
- "Celvetiyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/274. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Aziz Mahmud Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yay., 1999.
- Yurdaaydın, Hüseyin. "Üstüvani Risâlesi", *Ank. ün. İlahiyat Fak. Dergisi* 10 (1962), 71-78.